

техника тараққие, маданиятга ҳавас билан қараб, бу ўзгаришлар ўз ватанларида ҳам бўлишини орзу қилишган. Жадидчилик ҳаракати ана шу ижтимоий ривожланиш ва тарихий тараққиенинг талаб ва эҳтиёжларига жавоб сифатида майдонга келган ижтимоий-сиёсий ҳаракат эди [3].

“Нетай”дан келтирилган юқоридаги фикрларга худди шу нуқтаи назардан ёндашадиган бўлсак, муаллиф илм-фан тараққие, ижтимоий-маънавий ҳаётда туб ўзгаришлар амалга оширилаётган бир даврда мадраса таҳсили билан чекланиб қолиш мумкин эмаслигига урғу беради. Ҳаётимиз фаровонлиги, мамлакатимиз тараққие учун толиби илмлар диний ва дунёвий билимларни мукамал эгаллашлари лозимлигини айтади. Келажакка эзгу ниятлар билан қадам ташлаётган ёшлар юксак мақсадларни кўзлаб ҳаракат қилишлари лозимлигини уқтиради. Уларни ўз соҳаларининг етук билимдонлари бўлишларини истади.

Адабиётлар

1. Matyakubova Tozagul. Lyric Experience in Gafur Gulam's Poetry // Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT. Vol. 2. Issue 1. 2021, -P. 15-18.
2. Matyakubova Tozagul Rajapovna. A mastery of affecting a student with a lyric feeling//International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS). Vol. 5 Issue 4, April. 2021, -P. 290-292.
3. Ўзбекистоннинг янги тарихи. -Т.: «Шарқ», 2000, 262-б.
4. Қодирий А. Ўткан кунлар. -Т.: Адабиёт ва санъат, 1974.
5. Ғафур Ғулом. Мукамал асарлар тўплами. Т.5. -Т.: «Фан», 1986.
6. Ҳотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изохли лугати. -Т.: “Ўқитувчи”, 1983. 252-б.
7. Yakubov Islamjon. Experimental research in the creation of a “Mini-Novel”// Asian Journal of Multidimensional Research 2022, Volume : 11, Issue : 11. P. 143-147.
8. Yakubov Islamjon. Tozagul Matyakubova. laboratory works of Gafur Gulam: poetic image and imagery // International journal of Advanced Science and Technology. № 6. 2020. -P. 28-37.
9. Yakubova Sevinchoy. Description Of The Spirit Of Call For Patriotism And Unity In The Poetry Of Fitrat // International Journal of Engineering and Information Systems (IJEAIS). Vol. 5 Issue 4, April. 2021, -P. 83-85.

РЕЗЮМЕ. Ушбу мақолада Ғ.Ғуломнинг насрий асарларидаги бадий тасвир воситалари ўрганилган. Унда адибнинг “Нетай” ва “Шум бола” киссалари таҳлилга тортилган. Ушбу киссалардаги портрет, пейзаж сингари тасвирий воситалар орқали Ғ.Ғуломнинг етук носир эканлиги ҳақида муайян хулосалар ифодаланган.

РЕЗЮМЕ. В данной статье рассматриваются средства художественной образности в прозаическом произведении Г.Ғулома. В ней анализируются рассказы автора «Нетай» и «Шум Бола». Определенные выводы о зрелости Г.Ғулама как писателя выражаются в этих рассказах посредством образительных средств, таких как портреты и пейзажи.

SUMMARY. This article examines the means of artistic imagery in the prose works of G. Ghulom. The author's stories "Netay" and "Shum Bola" are analyzed in it. Certain conclusions about G. Ghulom's maturity as a writer are expressed through pictorial means such as portraits and landscapes in these stories.

Т.ҚАЙЫПБЕРГЕНОВТЫҢ «УЙҚЫСЫЗ ТҮНДЕР» ПОВЕСТИНДЕ ИНСАНҲЫЛЫҚ ХАРАКТЕРИНИҢ СҮҮРЕТЛЕНИҢИ

Қ.Ж.Сарсенбаев – таяныш докторант

Әжияһыз атындағы Нәкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: ёзувчи, повесть, бадий детал, образ, психологизм, бадий характер.

Ключевые слова: писатель, повествование, художественная деталь, образ, психологизм, художественный персонаж.

Key words: writer, narration, artistic detail, image, psychologism, artistic character.

Урыс ақыбетинен ләрзеге келген жүреклер, ким ата-анадан, туўған-туўысқаннан айрылган әрманлы өмир тәшўишлери талай адамлардың таңын уйқысыз аттырды. Т.Қайыпбергеновтың «Уйқысыз түнлер» повести усындай машакатларды сәўлелендиреди. Баслы қахарман Гулзар эле нәресте гезинде-ақ уйқысыз түнлерди басынан кеширген, ата-анасының ким екенлигин билмейтуғын детдомда жасап атырған қыз. Урыстан соңғы жыллары ел басына түскен бул апатшылықтан қутылып, кими ата-анасын таўып алса, екінши биреўлери перзентлерин таўып шаңарақларын тиклеп жүрген бир дәўир еди. Детдомдағы балалар ушын бул жағдай айрықша болып, барлығы үлкен үмидлер менен өз ата-анасын, жақын-жуўықларын келип қалар деп күтип жасаған. Буған себеп ата-аналар келип балаларды баўырына басып таўып алса, екінши биреўлери бийперзентликтен бала алып саклаў ушын келип отырғаны. Олар меҳирге зар шаңарақ уядағы жыллылық, ата-ананың итибарына мүтәж.

Повестин сюжети мене усындай курамалылық пенен курылған. Бас қахарман Гулзарда усындай жетим балалардан бири. Ол эвакуация дәўиринде

бомбаның зардабынан бир көзинен айрылып қалған жасалма (гүлли) көзли қыз. Бир күни жанындағы Вераны бир хаял қыз етип алып кетеди. Көп узамай және бир хаял келип Гулзарды таңлап, ийегин көтерип, бет жүзине тигилип қарап, оның гүлли көзин көрип, алмайды. Тәрбияшысы Елена Семеновна ол хаял менен «баланың зейнине тийдиңиз, қәте қылдыңыз» деп ескертиў берип, Гулзардың тәрпин алып айтысады. Бул ўақыя Гулзарға жүдә қатты тәсир етеди. Шығармадан мысал:

«Сол күни өмиримде биринши мәртебе өрели танды кирпик қақпай атырдым. Мени қайткенде әкетер екен? Ол өз анам ба еди я басқа ма? Көзимнің не зәлели бар оған? Басқалардай көремен, сөйлеймен, жуўыраман, деймен өзимнен өзим. Хәмме қызлар уйқылап атырғанда мен кроватымда былай-былай аўдарылып түстимде жаттым» [3:159].

Еле жүдә жас қызалақ ана меҳрин кумсап, келген хаялдың ким екенинде ажырата алмай, неге мени әкетпеди, ол мениң анам ба? Яки басқа ма? деп тәғдиринің тәшўишлерин түсинбей-ақ уйқысыз таңды атқарады. Жазыўшы бул ўақыяларды реал өмир

картиналарында жүдә шеберлік пенен сәулендиреди. Кишкене қыз Гулзардың яғный бала психологиясын, ойлау шеберін терең лиризм менен ашып береді. Бул ықыялар бир инсан өмиріндегі ақылға урғас келмейтуғын не деген сумлық! Жазыушы повестінде урыс ақыбетін ашып беріуде бир неше сюжеттерди жәмлеп, бир ғана Гулзар Қарақалпакова этирапында сәулендиреди. Гулзар усы ықыядан соң ата-аналар келген күни олардан жасырынып бир мүйеште тығылып отырып қалады. Ер жете келе тәрбияшысы Елена Семеновнадан хақықатлықты анықтастырады. Жаслықтағы әрманшыл қыяллар жазыушы тәрәпинен Гулзар образын толықтырып турады. Оның усындай алға илгерилетиуші әрманлары келешек өмириниң фундаменти болып, хәрәкетшең, хақ кеуилли, үмитли Гулзарды оптимистлик идеядағы шығарма қахарманы етип дөреткен. Гулзар Қарақалпақстанға келгеннен соң оған жәрдем қолын бириншилерден болып лейтенант Ембергенов созды. Гулзардың тек әкесин ізлеп қоймастан оның жұмысқа орналасыуына да жәрдем берди. Жазыушы шығармада адамгершилик, инсанылық пазыйлеттерди хәр бир персонаж хәм қахарманлардың бойына жәмлеп, адамзат жәмийетиниң ең тийкарғы құралының өзегі екенлигинде сәулендире алған. Ембергенов Гулзардан:

«Лейтенант азмаз ойланып отырып, мениң не жұмыс ислегим келетуғынын емес, қандай оқыуды қәлейтуғынымды сорады. Детдомда тәрбияшымыз маған «медикке қолайсан» дей беретуғын еди. Сонлықтан, медтехникумда оқыуды қәлейтуғынымды айттым.

– Олай болса, Гулзар, сен бир емлеуханаға санитарка болып кирегой. Бир жағынан бизгеде жәрдемиң тийер, себеби емлеуханаға түсетуғынлардың көбиси урыстың зардабын шеккен әскерий майыплар» [3:164-165].

Лейтенант Ембергенов жас өспиримди кәсіпке бағдарлауда да жүдә тапқырлық пенен жәрдем береді. Сюжетте Ембергенов атасы киби оған ақыл нәсиятлар айтады. Үмитин арттырып, бәлким сол солдат сени өзи таныр деп те айтты. Гулзардың мақсетине жетиу жолындағы гүреслерин жазыушы жүдә шеберлік пенен баянлайды. Шығармадан мысал:

«Себеби, Қарақалпақстанға мени әкелген үмитти узиу сыяқлы көринер еди.

– Үмитсизленген ыақтымда Айшагүл апайдың гәпин еслеймен: «..Хақықый бир азаматына хызмет етиуди ойласаң елине хызмет ет, Гулзар» деймен де әпиуайы жүргеним жоқ, елге хызмет етип атырман деп йошланаман» [3:165].

Жазыушы Гулзарды этирапындағы персонаж Айшагүл апайдың ақыл нәсияты арқалы да оның белгили бир мақсет жолында умтылыуларына қосымша рууый күш бағышлайды, жақсы инсанлардың тәсири жас өспиримниң кәмәлатқа келип, жәмийеттиң унамлы бир ағзасы болып жетилисиуіндегі орнына үлкен әхмийет береді. Шығармадан мысал:

«Қарақалпақларда, хақықый азаматқа хызмет етиуди ойласаң елине хызмет ет деген гәп бар. Сен қарақалпақтың хақықый бир азаматын ізлеп келип соның хұрмети ушын елине хызмет етип жүр екенсең, ел сыйлап келгениң ушын рахмет, сиңлим. Талаплығы нур жауады, – деди» [3:166].

Бул даналық пенен айтылған халық сөзлери Айшагүл апайдың тилинен берилген жазыушының шеберлиги.

Жазыушы шығарма идеясы арқалы пүткил адамзаттың бир-бири менен қатнасы дослығы арқалы, барлық халық өз келешегі болған перзентлериниң

мәртлик адамгершилик қәсийетлери арқалы инсан екенлигин алға сүреді.

Тәбийғый түрде әлимсактан киятырған жақсылық хәм жаманлық, қызғаншақлық хәм кең пейиллик, дослық хәм душпанлық сыяқлы инсанның туйғы хәм сезимлери, минез қулқы хәм характери туума хәм тәрбиялар негизинде қәлиплеседи. Жазыушы бул хақықатлықты да шетлеп өтпестен шығарма қахарманлары хәм персонажларының бойына шебер үйлестиріп, өмир ушын гүрес, жолындағы хадаллық хәм хақықатлықтың жеңімпаз екенлигин көрсетип бере алған. Гулзарға көплеген адамлар жәрдем қолын созса, айырым қатар-қурбылары қызғаншақлық етип, оның бахтын қызғанады. Шығармадан мысал:

«– Сен биреудиң бахтына қол сукпауың керек еди, – деди бир ыақытта ол маған.

– Жаман шапандай хәр кимниң ийинине асылыу нашар адамға жараспайды.

Айтқанман саған: «Ғаз бенен ғарға жарыспас болар». Бизлер Марат екеумиздиң бурыннан байланысымыз бар, – деди» [3:178].

Бул сөзлер Айзада деген қатар қыздың Гулзарды кемситип сөйлеген сөзлери. Өзин мисли ғазға, Гулзарды ғарғаға теңейди. «Мениң жигитим Маратқа өзиң жууырып жүрсең. Хәркимниң ийинине жаман шапандай илдириле берме» – деп Гулзарды жерге урады. Бундай «ғазға жарысып ғарғаның шаты айрылады» – деген халық нақылының қолланылыуы пикирди баянлауда усталық пенен пайдаланылған. «Жаман шапандай» теңеулерди қахарман тилеклеринде сөйлетилиуі көркем дөретпениң көркемлик дәрежесиниң көтерилиуіне имкан берген. Өз гезегинде Гулзарда:

«– Айзада билип қой, мухаббат деген – хәрре усап нектар излеу емес: – деди.

– Мени хәрреге теңгердиң ғой-ә? .Сени шаққаным шақан. Эстетиканы бил, – деди ол.

– Асқынлама, ғаз. Тек пердиң сулыулығы еле гөззаллық емес – деди оған Пердегүл» [3:184].

Шығарма қахарманлары тиллескен образы, астарлы сөйлеулер жүдә шебер қурылған.

Повестте қарақалпақ тилиниң миллий колоритлеринде берилиуі «деди» сөзлик қатламлары фразеологизм, нақыл-мақаллар басқа да көркемлеу құраллары кең түрде пайдаланылған. «Самай шашлар», «Узақ сәббе» сыяқлы хәзирги тилимизде аз қолланылатуғын сөз қорлары тилимиздиң байлығын тәмийнлеуші жазыушының шеберлиги болып есапланады.

«Жасалма жол менен болсада көздиң мини дүзеледи. Енди жүрек жарасы дүзелсе екен, деймен.

Оның үстине бурын менде жүрек жарасы биреу еди, енди екеу болды. Досназаров хәм Марат!» [3:188].

Инсан өмиринде хеш қашан тәшүиш хәм машқала тауысмайды. Бирі питсе екіншиси пайда бола береді. Бул реал турмыс. Жазыушы Гулзардың өмир жолында умтылыуларын әсте, избе-излик пенен сәулендире отырып турмыс хақықатлығын ашып береді.

Шығармаға өзек болған Досназаров Қосназар образы хәр бир оқыушыны толғандырады.

«– Жолдас лейтенант, тезирек айтыңызшы, ақыры, тириме өзи?! – дедим шыдамай.

– Тири, бирақ қостары Гүлбазар былтыр қайтыс болыпты. Жалғыз қалған екен. Инвалидлер үйинен таптық, – деди.

– Тири болса болғаны. Мен оны қашан көрсем болады? – дедим».

Бул көптен күткен үмити менен әрманының жүзеге шыққанын көрген Гулзардың тақатсызлық пенен ағасын көриуге асыққан интизарлығы еди. Қосназар

жүдә ғайратлы, анаў-мынаў ислерге бели бугилип сарсылып отыратуғынлардан емес еди. Шығармадан мысал:

«— Пүткил өмириң көз алдына келеди. Өмирде қайсы кәдемиң қалай тасланғаның еслейсең... Қайтадан рузыгершиликке, талапланыўға жас өтип кетти. Бирақ, перзентсиз екенмен деген ой келген жоқ, неликтенде кеўлим бәрхә жақсылық күтер еди... — деди» [3:191].

Бул Қосназардың руўиятының байлығын опалы ярына садықлығын, мәртлигин, сезим туйғыларының тереңлиги, алға қойған нийетлериниң алғырлығын шығармадағы көрсетип турған диалогтың жүдә тапқырлық пенен қурылғанын көрсетип тұр. Урыс себепли перзентинен айрылып қалыўы, урыс себепли ата-анасынан айрылған нәрестени баўырына басыўы, перзентим деп есаплаўы, меҳир берийи шын азаматлық, әкелик ўазыйпасы болып есапланады. Әке

сыпатында ол қыздың тири екенлигин сезинеди жақсылық күтеди.

«Ол мениң бетиме қарап турды да, кең кушағын бүркіттің қанатларындай жайып бирден маған умтылды. Бийшара, жабығып қалыпты...»

Хәзир тил менен жеткерийим қыйын, мен көкиреги қуяш бул адамның перзентке деген ҳадал мийирман, сөнбес мухаббетин сездим» [3:192] Қосназар образы усы мысалларда көрип турғанымыздай кем-кем шыңланып барады.

Улыўмаластырып айтқанда, инсанның меҳир-мухаббаты, жәннетти жарататуғын күшине тағы бир мәрте шығарманы оқып гүўа боласаң. Лейтенант Ембергенов образында да, жумысқа садықлық, адамгершиликли, урыс зардабынан жараланған жүреклердиң қарар табыўына жан-тәни менен хызмет етийүлери, шығарманың сәтли тамамланыўында орны гирейүли.

Әдебиятлар

1. Алламбергенов К. Кең дүньяға кушақ ашқан жазыўшы. -Нөкис: „Қарақалпақстан“, 2019.
2. Ахметов С., Есенов Ж., Жәрімбетов Қ. Әдебиятаныў атамасының орысша-қарақалпақша түсіндірме сөзлиги. -Нөкис: «Билим» 1994: 240-6.
3. Қайыпбергенов Т. Повестьлер. - Нөкис: „Қарақалпақстан“, 2018.

РЕЗЮМЕ. Мақолада ёзувчининг асарларидаги бадий детал ва улардан маҳорат билан фойдаланиши ўрганилди. Шуниндек, ёзувчининг образ характери очиб беришда деталларнинг моҳияти кўриб чиқилди.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматривается умелое использование писателем художественных деталей и мотивов в своих произведениях. При раскрытии характера писателя учитывалась суть подробностей.

SUMMARY. The article discusses the writer's skillful use of artistic details and motifs in his works. When revealing the character of the writer, the essence of the details was taken into account.

МИФ ҲАМ ЕРТЕК ЖАНРЛАРЫ ӨЗГЕШЕЛИКЛЕРИНИҢ БАРЛЫҚ ТИЛ КӨРИНИСИНДЕГИ ТАЛҚЫСИ

В.Ж.Усенова – таяныш докторант

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: миф, мифология, мифологик концепт, эртак, эпос, когнитив-дискурсив ёндашув.

Ключевые слова: миф, мифология, мифологический концепт, сказка, эпос, когнитивно-дискурсивный подход.

Key words: myth, mythology, mythological concept, fairy tale, epic, cognitive-discursive approach.

Ертек – қарақалпақ халық аўыз еки дәрәтпелериниң ишиндеги ең көп көлемли хәм кең тарқалған прозалық жанрлардың бири есапланады. Қарақалпақ фольклорының ертеклер бөлиминде ғәйритәбий, сыйқырлы, қаҳарманлық, үй-рузыгершилиқ, дидактикалық, хайўанлар, юмор-сатира, символикалық хәм жумбақ ертеклерге ажыралады. Инглиз ертектери арнаўлы бир фольклордың бир бөлими сыпатында баспадан шықпағаны менен, оның тарийхы көп мың жылларға барып тақалады, ал тематикасы түрли мәселелерге бағышланған. Ертеклер қайсы тилде болыўына қарамастан халықтың ең уллы идеялары, дүньяқарасы, руўхый кеширмелери, социал-мәдени идеалларына сай толық сәўлелендирийиши бирликлер арқалы геўделенеди.

“The Oxford Companion to Fairy Tales” атлы кең көлемдеги мәлимлеме ресурсында түрли мәданиятлардың ертектери ҳаққында жүдә көп мағлыўматлар бар. Бунда ертеклердиң тарийхый, материаллық хәм тематикалық өзгешеликтери сыяқлы аспектлер қамтып алынған болып, олар сол мағлыўматларды түрлише хәм улыўмалық аңғарыў ушын қымбатлы дерек болып хызмет етеди [1].

Информациялық гипермайдан хәм глобалласыў процесси қәдириятлар әлеминдеги көрсеткишлердиң өзгерисине хәм айырым бағдарлардың жоғалыўына алып келди. И.В.Павлютенкова ертектерди үйрениўде итибарды адам хәм ертек қатнасындағы когнитив өзгешеликтерине қаратты: «Әжайып, ийбелли, ғәйритәбий ўақыялар хәм сюжетлерге толы ертеклер әлемин үйренген адам, бир ўақыттың өзинде, ақылға сай техноген цивилизация бослықларын, ертектерден алған билимлери арқалы толтырады хәм өзін пүтин,

көп қырлы хәм уйқас жанзат ретинде қайта жаратады». Көп функцияларды жасырын тәризде өзинде жыйнаған ертекти «заманағөй кеселликлер»диң симптоматикасы хәм рецепти деп есаплаў мүмкин [4:43]. Биз ертек ҳаққындағы дәстүрий идеяны қайта көрип шығыў зәрүр екенлигин атап өтийи орынлы деп есаплаймыз. Социал мүтәжлик ертек тематикасы бойынша илимий изертлеўлерди көбирек алып барыў кереклигин дәлиллейди. Филологлар, мәданияттаныйи қәнигелери хәм философлар инсан тәжирийбесиниң вербал көринислерин, оның терең семантикасын хәм басқа да өзгешеликтерин түрли механизмлер арқалы анықлаўға умтылмақта.

Бул изертлеўдиң максети миф хәм ертектердиң жәмийет мәданияты тәжирийбесин сәўлендирийиң айырықша формалары ретинде салыстырыў болып табылады. Теориялық хәм стилистикалық тийкар ретинде биз А.Ф.Лосевдың мифологиялық концепциясына сүйенемиз [2:21]. Ал, А.Ф.Лосевтың концепциясына қосымша Ш.С.Сафаров, Т.А.Ван Дейк, Г.К.Қдырбаевлардың изертлеў усылы сыпатында «когнитив-дискурсив әдис» таңланды. Мифологиялық концепт бирликтерин когнитив-дискурсив әдис жәрдеминде үйрениў концептуал анализ бенен бир қатарда текст анализин байланыстырыўды нәзерде тутады [5:443]. Бул әдис мифологиялық концепт бирликтериниң архетипикалық мазмунын изертлеўди ғана итибарға алмайды, бәлки синхрон өзгешеликтерди диахрон факторлардың бир бөлеги ретинде көрип шығыў хәм ҳақыйқатлықтың түрли тәреплерин көрийи, соның менен бирге, оның заманағөй жәмийетке тәсирин анықлаў имкәниятын бередиди.